

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

Кайданович Т. М.,
старший викладач кафедри правознавства
Житомирського національного агроекологічного університету

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ЧЛЕНІВ У СФЕРІ БІОТЕХНОЛОГІЙ: ГМО ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

PARTICULAR ISSUES OF THE LEGAL STATUS OF SOCIETY AND ITS MEMBERS IN THE FIELD OF BIOTECHNOLOGY: GMO AND HUMAN RIGHTS

Розглядаються питання правового регулювання обігу генетично модифікованої продукції в Україні та ставлення суспільства до ГМО. Проводиться аналіз ключових законодавчих актів України та міжнародних ратифікованих угод у сфері біотехнологій із позиції регулювання правового статусу людини та громадянина. Пропонується законодавче закріплення розробленого переліку біотехнологічних прав людини задля гарантування кожному біотехнологічної, генетичної та екологічної безпеки.

Ключові слова: ГМО, права людини, біотехнології, маркування, правове регулювання використання ГМО, біотехнологічні права людини.

Рассматриваются вопросы правового регулирования оборота генетически модифицированной продукции в Украине и отношение общества к ГМО. Проводится анализ ключевых законодательных актов Украины и международных ратифицированных соглашений в сфере биотехнологий с позиции регулирования правового статуса человека и гражданина. Предлагается законодательное закрепление разработанного перечня биотехнологических прав человека для обеспечения каждому биотехнологической, генетической и экологической безопасности.

Ключевые слова: ГМО, права человека, биотехнологии, маркировка, правовое регулирование использования ГМО.

The article is dedicated to the issues of the legal regulation of the circulation of genetically modified products in Ukraine and society's attitude towards GMOs. This paper takes a look at the key legal acts of Ukraine and ratified treaties in the field of biotechnology within the framework of the regulation of the legal status of a person. The developed scope of biotechnological human rights is presented for further legal consolidation.

Key words: GMO, human rights, biotechnology, labeling, legal regulation of GMO usage.

Постановка проблеми. Біотехнології покликані забезпечити людство достатнім рівнем продовольства, вдосконалюючи природні корисні властивості рослин та тварин, їхню здатність пристосовуватися до навколишнього середовища, стійкість до хвороб задля отримання найкращих якісних і кількісних показників. Результати досліджень у галузі генної інженерії з кожним днем все більше впроваджуються в обіг, що, з одного боку, примножує добробут людей, а з іншого – викликає стурбованість щодо ймовірності прихованих ризиків для життя і здоров'я людей, довкілля та біорізноманітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням біотехнологій і нормативного регулювання використання ГМО присвячено праці таких вітчизняних учених, як Д.С. Піддубна, О.Ю. Піддубний, А.П. Гетьман, В.І. Лозо, Д.В. Курочка, Б.В. Сорочинський, Л.Є. Даценко, О.М. Бурлака, В.Д. Науменко, А.С. Секан, І.В. Кріпка та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток генетично модифікованих організмів із подальшим виходом на споживачі ринки швидко набирає обороти, формуючи нові види правовідносин. Неоднозначне та нечітке визначення прав та обов'язків їхніх учасників сприяє формуванню білих полів для зловживань недобросовісними виробниками та ринковими агентами.

Найменш захищеним учасником таких правовідносин виступають саме люди – споживачі цих товарів.

Мета статті полягає у встановленні обсягу (переліку) необхідних прав і можливостей людини у сфері використання досягнень біотехнологій, базуючись на ставленні суспільства до ГМО продукції, його національному та міжнародному нормативному регулюванні.

Виклад основного матеріалу. Кожна епоха існування людства стикається зі своїми викликами, завжди маючи на меті зробити життя людей якомога комфортнішим і кращим. XXI століття унікальне тим, що люди наблизились до своєї мети найближче, маючи в арсеналі неймовірні технології, що здатні як врятувати світ, так і знищити його. Визначальною ідеологією нашої цивілізації стає збалансування інтересів людства та природи. Концепція сталого розвитку, що знаходить своє відображення у резолюції 70/1 Асамблеї ООН з навколишнього середовища «Програма – 2030 для сталого розвитку світу» [15], знаходить своє відображення у національному законодавстві, зокрема в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (далі – Стратегія).

Стратегією передбачається курс на соціально-економічний розвиток функціонування господарського комплексу країни, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення,

забезпечується раціональне та екологічно безпечно господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збереження і відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва [4].

Можливим ключем до вирішення поставлених перед нашою епохою завдань у межах названого курсу можуть стати біотехнології. Збереження балансу між наукою, навколишнім середовищем та інтересами людей покладається на право, особливо екологічне право та міжнародне право прав людини. Адже людство боїться того, що не розуміє, тому необхідно, насамперед, забезпечити реалізацію права на достовірну інформацію та забезпечити найширше коло можливостей для участі в регулюванні ринку ГМО продукції, запобіганні порушенням і захисту власних екологічно-економічних прав.

Значним кроком у цьому напрямі стало прийняття Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО», яким роз'яснюється термінологія. Звідси *генетично модифікованим організмом, живим зміненим організмом (ГМО)* визнається будь-який організм, у якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах, а саме:

а) рекомбінантними методами, які передбачають формування нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом внесення молекул нуклеїнової кислоти у будь-який вірус, бактеріальний плазмід або іншу векторну систему та їх включення до організму-господаря, в якому вони зазвичай не трапляються, однак здатні на тривале розмноження;

б) методами, які передбачають безпосереднє введення в організм спадкового матеріалу, підготовленого зовні організму;

в) злиття клітин (зокрема, злиття протоплазми) або методами гібридизації, коли живі клітини з новими комбінаціями генетичного матеріалу формуються шляхом злиття двох і більше клітин у спосіб, який не реалізується за природних обставин [6].

На сучасному етапі розвитку права і суспільства сформувався особливий вид правовідносин – правовідносини у сфері біотехнологій. Ми погоджуємося з О.Ю. Піддубним, що одним із їхніх суб'єктів виступають усі члени суспільства як суб'єкти права на безпечно для життя і здоров'я довкілля, як потенційні і дійсні споживачі продуктів біотехнологій, як суб'єкти природних і гуманітарних прав стосовно вирішення глобальних питань суспільного розвитку в контексті біотехнологій, що містять виклики для суспільства [12, с. 24–25]. У свою чергу ми вважаємо, що ця категорія суб'єктів є найменш захищеною, оскільки доступу до повної інформації про продукт немає, тому можливості для відстоювання прав потребують нормативного доопрацювання.

Суспільство поділилося на два табори у плані застосування генетично модифікованої продукції: про-ГМО і анти-ГМО.

Прихильники про-ГМО руху, як-от Б.В. Сорочинський, О.М. Бурлака, В.Д. Науменко, А.С. Секан,

аргументують свою позицію тим, що забезпечення стійкості до гербіцидів і шкідників ГМО рослин спричиняє менше шкоди для довкілля, ніж технології боротьби з бур'янами, які воно замінило, і веде до істотного зменшення забруднення поверхневих вод, ґрунту та повітря. Крім того, вирощування трансгенних рослин призвело до певних змін у технологіях обробки ґрунту, що дає змогу захистити ґрунт від нагрівання, зберегти вологість і запобігти ерозії. Це веде також до збереження часу, енергії, техніки і, як наслідок, до зменшення викидів вуглекислого газу. Впровадження у рослини ознаки стійкості до шкідників також призвело до відчутних позитивних ефектів, серед яких – зменшення використання інсектицидів і захист здоров'я фермерів завдяки зменшенню їхнього контакту з пестицидами. Використання таких рослин також зменшило витрати енергії та техніки і зумовило покращення якості продуктів (завдяки обмеженню вмісту мікотоксинів) [14, с. 68–72]. Такий підхід нам імпонує, однак неврахування можливих ризиків може загрожувати екологічною катастрофою, тому уваги заслуговує протилежне бачення ситуації.

Прихильники анти-ГМО руху, як-от Л.Є. Даценко, вважають, що сьогодні технологія створення ГМО настільки недосконала, що може бути основним джерелом біологічних і екологічних ризиків для людини та навколишнього середовища. На думку вчених, є низка потенційних ризиків від використання ГМ-рослин. Унаслідок схрещування трансгенних рослин із дикими можуть з'явитися стійкі до гербіцидів і пестицидів бур'яни, боротися з якими буде дуже важко. Потрапивши в навколишнє середовище, ГМ-рослини можуть стати джерелом «генетичного забруднення», витіснивши «рідні» для цієї місцевості види. Також вони можуть вплинути на видовий склад і чисельність мікроорганізмів, комах і хребетних, що мешкають на цій території. ГМ-культури можуть бути отруйними не лише для «своїх» шкідників, але й для інших комах. Потрапляючи в ґрунт, токсини ГМ-рослин можуть порушити його природну родючість, як вважають екологи, а вживання в їжу ГМ-продуктів із геномаркером, який зазвичай є геном стійкості до антибіотика, може знизити ефективність антибіотиків у боротьбі з хворобами. Також використання таких генів може призвести до того, що хвороботворні бактерії самі набудуть стійкості до антибіотиків. Маніпуляції з генами здатні збільшувати вміст природних токсинів рослин у їжі або створювати нові токсини. В їстівних ГМ-сортах можуть накопичуватися гербіциди та їхні метаболіти. Є ймовірність перенесення трансгенних конструкцій у геном бактерій, що живуть у кишечнику людини [3, с. 111].

На нашу думку, повна заборона ГМО продукції з переходом до органічного виробництва послабить економічну міцність держави і світу загалом, відповідно, порушивши право людини на достатній рівень життя, на їжу та безпеку. А відповідь на загрозу перенесення трансгенних конструкцій у геном бактерій, що живуть у кишечнику людини, демонструє Д.В. Курочка, зазначаючи таке: «В разделе «Пищеварение» учебника по физиологии для студентов перво-

го курсу медичинських інститутів читаєм: «Пищеварение – это ряд химических и физических превращений, в результате которых еда, сохраняя свою пластическую и энергетическую ценность, полностью утрачивает видовую специфичность». Это касается и носителя наследственной информации: ДНК является биополимером и в процессе пищеварения разрушается на более мелкие составляющие. А если бы дело обстояло иначе, любители, например, лука выглядели бы наподобие Чиполлино – с зеленым пучком на макушке» [9]. Отож ГМО не становлять смертельною загрози людству і природі, однак варто враховувати наявні знання про поведінкові аспекти ГМО в наступних поколіннях і продовжувати вивчати їхній вплив на біосферу.

У свою чергу, питання ризиків ГМО продукції регулює ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО». Варто зауважити, що Законом врегульована значна частина «побоювань» суспільства щодо контролю за ГМО в державі, простежується послідовна політика щодо забезпечення безпеки: від національної до екологічної – біологічної – генетичної. Регулювання ж ризиків (аналізу, оцінки, управління) і, особливо, повідомлення про ризик викликають занепокоєння. Формулювання «повідомлення про ризик, що являє собою взаємний обмін інформацією про ризик ГМО між спеціалістами з оцінки ризику, особами, що здійснюють управління ризиком, заінтересованими торговими партнерами та іншими заінтересованими сторонами» [6] лишає найважливіший суб'єкт правовідносин у сфері ГМО – споживача – поза межами правового поля.

Гострої критики зазнає вказаний Закон у працях Д.С. Піддубної [10, с. 310], яка вважає, що в Законі чітко не визначено позиції стосовно ввезення на територію України продуктів, які містять ГМО, не вирощування та не виготовлення їх на теренах української держави, а йдеться про пильне стеження за належним маркуванням стосовно того, купувати їх чи ні – вирішує споживач, але, що може вибрати покупець, не маючи жодних знань про ГМО, про наслідки їхнього впливу на здоров'я, на репродуктивну функцію, що проявляються лише в другому-третьому поколінні, про їхнє вивільнення в природний обіг і порушення біологічного циклу та інше» [11, с. 75]. Автор є прихильником анти-ГМО табору суспільства, підтримуючи органічне виробництво, на протигагу нашій позиції, тому ідеї Закону не знаходять підтримки у її працях. Ми вважаємо, що курс Закону теж звучить неоднозначно, і тут ми погоджуємося з Д.С. Піддубною, а відсутність векторності збиває з пантелику як науковців, правознавців, біотехнологів, біоінженерів, так і інвесторів (виробників ГМО) із споживачами.

Сьогодні в Україні створюється система біобезпеки, основною метою якої є забезпечення безпечного провадження генетично-інженерної діяльності та використання генетично модифікованих організмів і запобігання несанкціонованому та неконтрольованому їх поширенню [4].

Правове регулювання використання досягнень біотехнологій, а саме генної інженерії та генетично

модифікованих організмів (далі – ГМО), знайшло своє відображення у низці спеціальних законодавчих актів. Зокрема, до міжнародних зараховують такі: Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття, Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуську Конвенцію); Декларацію Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, численні резолюції та стандарти для країн ЄС [2, с. 182–188] та вимоги СОТ; до національних зараховуємо такі: ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів»; ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», ЗУ «Про захист прав споживачів», Указ Президента України «Про Комісію з безпеки та біологічного захисту при Раді національної безпеки і оборони України», постанову Кабінету Міністрів України № 308 «Про затвердження Порядку видачі дозволу на проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів у відкритій системі», постанову Кабінету Міністрів України № 468 «Про етикетування продукції, яка містить або вироблена з використанням ГМО», постанову Кабінету Міністрів України № 114 «Про затвердження Порядку державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням», постанову Кабінету Міністрів України № 922 «Про затвердження тимчасових критеріїв безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності у замкненій системі», наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 36 «Про затвердження Критеріїв оцінки ризику потенційного впливу генетично модифікованих організмів на навколишнє природне середовище» тощо.

Найчастіше люди своїх прав не знають, чим і зловживають недобросовісні представники бізнесу та державних органів. У зв'язку з цим під час аналізу національного, конвенційного законодавства та наукової періодики з метою найповнішого захисту інтересів громадян, підвищення рівня правової освіченості та гарантування біотехнологічної, генетичної та екологічної безпеки кожному виникає необхідність окремо виділити права людини у сфері біотехнологій. Тож пропонуємо виділити такі права людини у сфері біотехнологій (біотехнологічні права людини):

- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди;
- право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [8];

- право на стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функції людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях
- право на стан середовища життєдіяльності людини, за якого відсутній будь-який неприродний вплив на людський геном;
- право на взаємний обмін інформацією про ризик ГМО між спеціалістами з оцінки ризику, особами, що здійснюють управління ризиком, заінтересованими торговими партнерами та громадянами;
- право на доступ до інформації щодо занесення ГМО до ГМО-реєстру з урахуванням оцінки їхнього ризику щодо впливу на здоров'я людини;
- право на інформування про заходи щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки;
- право на охорону здоров'я людини і навколишнього природного середовища під час здійснення генетично-інженерної діяльності та поводження з ГМО;
- право на забезпечення права громадян на безпечне використання ГМО;
- право на створення умов для безпечного практичного використання ГМО в господарських цілях;
- право на захист у разі заподіяння шкоди здоров'ю внаслідок споживання ГМО [6];
- право на участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій під час вдосконалення природоохоронного законодавства. Відповідно до Алматинських поправок до Конвенції про біологічне різноманіття часові рамки, для надання громадськості адекватної можливості

висловити свою думку стосовно таких запропонованих рішень мають бути обґрунтованими [1];

- право на доступність, достовірність і своєчасність отримання екологічної інформації [4];
- право на забезпечення обробки, упакування, транспортування живих змінених організмів із дотриманням умов безпеки з урахуванням ризиків для здоров'я;
- право на доступ до національних і міжнародних програм просвіти громадськості щодо інформації про використання, обробку на збереження живих змінених організмів [5];
- право на інформування (споживачів) про власності харчового продукту, зокрема, шляхом його маркування [7] та етикування [13];
- право на інформування про спосіб виробництва ГМО;
- право на маркування на етикетці товарів відсотка ГМО у складі та країни походження з вказуванням джерела більш повної інформації про товар у відкритому доступі.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, ми вважаємо, що розвіяти страхи в суспільстві стосовно ГМО продукції можна лише шляхом встановлення і дотримання стандартів якості таких товарів, надання громадськості доступу до повної інформації про них і дотримання визначених у статті «біотехнологічних» прав людини. Пропонується внести зміни до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО», де окремим розділом зафіксувати визначений у дослідженні обсяг прав людини у сфері біотехнологій та ГМО продукції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алматинські поправки до Конвенції про біологічне різноманіття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i72.
2. Гетьман А.П., Лозо В.І. Правове регулювання розвитку біотехнології і використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8231/1/117_23.pdf.
3. Даценко Л.Є. Правові аспекти біологічної безпеки при поводженні з генетично-модифікованими організмами. *Екологічна безпека*. 2008. № 3–4. С. 110–114.
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року». *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.
5. Закон України «Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття». *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 44. С. 320.
6. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО». *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. С. 484.
7. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. С. 98.
8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
9. Курочка Д.В. Україна «БЕЗ ГМО»? Очень жали... *Фармацевт Практик*. 2013. № 1. С. 26–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/farmpr_2013_1_10.
10. Піддубна Д.С. Засади захисту органічної продукції під час землеробства. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 310–315. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_3_42.
11. Піддубна Д.С. Правове регулювання суспільних відносин при застосуванні ГМ-рослин у сільському господарстві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2012. № 19. Т. 3. С. 72–75.
12. Піддубний О.Ю. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. URL: http://91.219.144.9/cgi-bin/irbis64r_14/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=2&I21DBN=DA&P21DBN=DA&Z21ID=&Image_file_name=Piddubniy%20O.Yu.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
13. Постанова КМУ № 468 «Про етикетування продукції, яка містить або вироблена з використанням ГМО». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468-2009-%D0%BF>.
14. Сорочинський Б.В., Бурлака О.М., Науменко В.Д., Секан А.С. Непередбачені ефекти генетичних модифікацій рослин та методи їхнього аналізу. *Цитологія и генетика*. 2011. № 5. С. 65–75.
15. Resolution 70/1 adopted by the General Assembly on 25 September 2015 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E.